

СЕМЕЙСТВОТО В ТРАДИЦИОННАТА БЪЛГАРСКА КУЛТУРА (АКСИОЛОГИЧНИ АСПЕКТИ)*

МАРИЯ КИТАНОВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“ ПРИ БАН
miyak@abv.bg

THE FAMILY IN THE BULGARIAN TRADITIONAL CULTURE (AXIOLOGICAL ASPECTS)

MARIA KITANOVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
miyak@abv.bg

In this article the author analyses the lexical entities which represent the concept of FAMILY in the Bulgarian language and culture as a fragment of the Bulgarian linguistic picture of the world. The main purpose is to bring out the axiological features typical for the Bulgarian language and culture as found in the lexico-semantic explications of the concept of FAMILY.

Keywords: concept, family, linguistic picture of the world, axiology

Семейството е един от най-важните концепти в българската култура и език. Неговото съдържание е свързано с ясно очертаната граница между своето и чуждото, която представя опозицията *свой – чужд*. Чрез това противопоставяне светът се разделя на два полюса, прокарва се граница между всичко свое, близко и безопасно, което е оценено положително, и чуждото – непознато и опасно, което се оценява отрицателно. Семантиката на своето и чуждото попада в личната сфера на човека или се изключва от нея. „Свой“ означава принадлежащия на самия субект и чуждия, несобствен, принадлежащ на друг субект (Ожегов/Ozhegov 1986: 38).

Важна особеност на бинарните противопоставяния е техният оценъчен характер. Винаги единият член е положително натоварен, а другият – отрицателно. При опозицията *свой – чужд* положително натоварена е лявата ѝ страна. Но понякога се наблюдава и „смяна на оценките“, която в определени случаи „довежда до това, че между двете страни на противопоставянето се създават отношения на еквивалентност, те се приравняват, започват да се заместват и символично да се отъждествяват“ (СД/SD 3, 2004:

* Изследването е по Проект ДО 02/5 от 24.07.2018 „Езикова и етнокултурна динамика на традиционните и нетрадиционни ценности в славянския свят“ в рамките на Програмата ERA.Net.RUS Call 2018 (проект #472–LED–SW).

557–558; Толстая/Tolstaia 2009: 7), което разкрива динамичния характер на отношението.

Обект на настоящото изследване са лексикални единици, представящи концепта СЕМЕЙСТВО в българския език и култура като фрагмент от българската езикова картина на света. Основната цел на тази работа е да се изведат аксиологичните особености, характерни за българския език и култура, които се откриват в лексико-семантичните експликации на концепта СЕМЕЙСТВО.

В статията се приема, че концептът е динамична ментална структура, по-сложна от значението, която съдържа понятийна, ценностна, оценъчна, културно-фонова информация, която може да се открие в лексиката на всеки отделен език. Концептът има когнитивна същност. При него се наблюдават двустранни отношения между езика и съзнанието. Той обхваща както денотативното, така и конотативното съдържание на лексемите, отразяващо представата на носителите на дадена култура за явлението с цялото многообразие на неговите асоциативните връзки. Концептът е представен в различни знакови форми (лексеми, устойчиви словосъчетания, различни дискурси и т.н.). В структурата на всеки концепт се откриват понятийно-съдържателни признаци, които се изявяват на основата на анализ на дефинициите в тълковните речници за ключовите лексеми, представящи концепта (Валеева/Valeeva 2010: 10–20; Маслова/Maslova 2006: 42, 59).

В тази работата терминът *езикова картина на света* се използва според разбирането на Руднев (Руднев/Rudnev 1997) като „система от интуитивни представи за реалността, която се описва от определена социопсихологическа единица“ – личност, етнос, нация и др.

Лексемата *семејство* през призмата на лексикографията

Думата *семејство* е твърде стара, но е спорадично представена в славянските езици. Тя съществува в стб. *сѣмънъ* ‘*ávdralodob mansirium*’, *сѣмънъ* *collect.* ‘*ávdralodba mansiría*’, а със значение в староруски – ‘челяд, домочадие, роби’, ‘семејство’ и *сѣмънъ* ‘работник, слуга, домочадец’. Трубачов приема, че тук се открива суфикс -*m*, който лежи в основата на думата -*heim*, със значение ‘дом, семејно огнище’ (Трубачев/Trubachev 2006: 165). Той посочва примери за това, че в някои руски диалекти жената за мъжа е *семея* и мъжът за жената – също. В руските диалекти се среща лексемата *семеюшка* – ‘ласкателно название за съпрузи’. Трубачов свързва литовското *šeimà* ‘семејство’, *šeimūna* ‘челяд’ и латишкото *saiņe* (Трубачев/Trubachev 2006: 164), в които се запазва значението ‘семејство’. Към тях може да се прибави и *šeiminīnkas* ‘стопанин’. Това помага да се отдели и вторичното значение ‘роби, слуги’. В много славянски езици от **setija* стб. *сѣмънъ* се запазват незначителни следи. В полски език на пример лексемата за семејство е *rodzina*, което в последно време означава ‘крвно родство, роднини’, *ojciec, żona, syn, wnuki, siostry, rodzina*. В бъл-

гарски език също се среща лексемата *род* и производните *Родина*, *родител*, *родка*, *роднина*, *рожден*, *родствен*, *родителски* и др. Както в полски, и в български семейството е представено най-често с лексеми, назоваващи неговите членове. В основата на старобългарското *сѣмъза*, *сѣм-* се отделя суфикс *-т-*, с помощта на който се възпроизвежда индоевропейският корен **kei* – ‘лежа’, което може да се отнесе и до ‘жилище’. Към славянското *сѣтъја* може да се присъедини и *сѣбръ*, староруски *сенбъръ* със значение ‘съсед, член на една общност’. Трубачов смята, че славянското *сѣбръ*, има по-широко значение и предшества по-тясното *семья* (Трубачев/Trubachev 2006: 165). Фасмер също цитира Трубачов и подчертава, че във фолклора думата *семья* има значение ‘жена’. Иначе значението е ‘челяд, домочадци’. Според него то е родствено на лит. *Seima seymina* от славянското *сѣм-*. *Семья* според Фасмер е свързано с обозначаването на териториална общност, *сябер* **serbъ*, и изходното **kej* – ‘лежа’ (Фасмер/Fasmer 1987, 3: 600), което също навежда на съществуването на дом като защитено пространство на семейството.

В Българския етимологичен речник (БЕР/BER 6: 607) значението на лексемата *семейство* е ‘съпругеска двойка, съпрузи с децата им, родители, братя, сестри, които живеят заедно’. В него е отбелязано и наречieto *семейно* със значение ‘заедно със семейството си’ (БЕР/BER 6: 607).

В Старобългарския речник не се среща лексемата *семейство*. В него се среща *сѣмъин* – ‘семе на растение’ с трето преносно значение ‘потомство’, (CP/SR 1, 1999: 209).

В речника „Славянские древности“ е отбелязано, че семейството е основна духовна ценност, необходимо условие за самореализацията на човека. То представя група съвместно живеещи хора, свързани с кръвно родство или родство по сватовство, обединени от общи икономически интереси и желание за възпроизводство на рода. В славянските езици основните названия за семейство се образуват от следните корени: **rod-*: *родина* в укр., *rodzina* в полски диалекти, *rodovictvo* в чешки, *rodina* в словашки, *породица* в сръбски, *rodbina* в словенски; **челяд*: *челяд/челяда* ‘голямо семейство’ в руски диалекти, *челят* в украински, *челяд* в български, *čel'ad'* в словашки; **сем-/семья* в руски, *семейство* в български; *сямя* в белоруски; **свой-*: *svojina* в някои полски диалекти, *своица* в български; **жив-*: *живина* в някои сръбски диалекти (СД/SD 4, 2009: 613).

В речника на Найдено Геров (Геров/Gešov V) думата *семейство* отсъства. Среща се само *сѣмя* с трето значение ‘потомство’.

В Българския тълковен речник (БТР/ВТР 1973: 916) са отбелязани и двете думи: *семе* – с четвърто преносно значение ‘поколение, потомство’, и думата *семейство* със значение ‘съпрузи с децата и най-близките им роднини’. Съществуват и лексемите *семеен*, *семейна* със значения ‘който има семейство’, ‘който се отнася до семейство’ (БТР/ВТР 1973: 916). Сре-

щат се и следните устойчиви словосъчетания (колокации): *смейно право, смейно жилище, смееен дом, смейна къща, смееен мъж, смейна жена, смейни приятели, смейна почивка, смейно щастие, смейна сбирка, смееен съвет, смееен бизнес, смейна фирма* и др.

От речниковите дефиниции става ясно, че семейство съществува тогава, когато група индивиди живеят съвместно с ангажимент и обвързаност едни с други, формират обща икономическа единица и полагат грижи за деца. Следователно за *смейство* говорим, когато става въпрос за индивиди, за които са характерни съвместно съжителство и репродуктивни връзки. Обикновено това съжителство е регламентирано с брак. Лексемата *брак* означава ‘свързване на мъж и жена за съвместен смееен живот’. В БТР са отбелязани устойчивите словосъчетания *встъпвам в брак, сключвам брак* (БТР/ВТР 1973: 67), *бракувам се* (разг.).

В българските диалекти се срещат и лексемите *женен, женило* (Тетевенско), *женет*, както и глаголът *женя се* 1. Който се е женил; 2. Който живее в съпругески връзки (БТР/ВТР 1973: 214). За жена обикновено се употребява *омъжена, омъжва се*.

Ясно е, че концептът СЕМЕЙСТВО и в български най-често е представен чрез лексемите за неговите членове: *мъж, жена, майка, баща, брат, сестра, баба, дядо* и т.н. По същия начин е и в редица славянски езици, както беше отбелязано по-горе за полски.

В българското общество семействата се делят по броя на неговите членове – разширено семейство, характерно за традиционната култура, при което се наблюдава съвместно съжителство на родители, прародители, братя, сестри и техните семейства, т.е. роднини по възходяща и съребрена линия. Този тип семейство се нарича в традиционната култура *задруга, джинс, братовчина, голѐма къща, куннина, купчина, кървъ съръ, орандия*. Той е характерен за периода до средата на ХХ век и представя традиционното разбиране на обществото в този период. Разрушаването на задругата е описано в повестта на Елин Пелин „Гераците“. Бащата, основател на дома, се нарича *стопан, сайбия* или *чорбаджия*. Той единствен има право да упражнява непрекословна власт, което се вижда от семантиката на самите названия. В традиционната култура изключително висока оценка получават пълните семейства, които са в първи брак, с живи родители и живи родни деца. Членовете на тези семейства могат да участват в календарната и семейната обредност, което показва положителната оценка на съответния смееен модел. В обреда *лазаруване* например могат да участват само момичета от пълни семейства (смейства, при които родителите са в първи брак, в смейството няма разделени съпрузи и няма смъртни случаи). Същото е и при традиционната българска сватба. Причината за това е превантивна. Там, където се налагат превантивни действия за предпазване от нещастия, оценката е силно отрицателна. В случая срещаме противопоставянето *накърненост – ненакърненост*. В календарната

обредност изключение прави обредът *Пеперуда*, при който главното действащо лице е момиче, което е сираче. Вероятно това е свързано с факта, че този обред има и известна социална функция – главното действащо лице в обряда се дарява с храна и дрехи. В традиционната българска култура високо се ценят многодетните семейства. Децата са важни и липсата им се възприема като Божие наказание за извършен голям грях. Неслучайно в Костурско се среща благословията „От сърце да си отгледаш“. Подобен извод произтича и от анализа на българските пословици и поговорки (Китанова/Kitanova 2009a: 46–55; Китанова/Kitanova 2009б: 81–88; Китанова/Kitanova 2009в, Китанова/Kitanova 2010; Китанова/Kitanova 2013; Китанова/Kitanova 2015a: 103–113).

В статията си „Концептуализация на понятията „добра“ и „зла“ в малки фолклорни жанра (Благопожелания и проклетия как аксиологични текстове) Л. Виноградова разглежда семейството и неговите ценности, като прави изводи от текстовете на благословиите и проклетията. Авторката представя следния традиционен семеен модел: семейство в първи брак, с живи родители и много собствени здрави деца, в което особено се ценят синовете. Отрицателно се оценява безбрачието, смъртта на роднини, съпрузи, деца, което води до изчезването на рода и опустяването на дома като център на семейното пространство (Виноградова/Vinogradova 2015: 53–80). В българския език се среща пословицата *От много деца загуба няма*.

В ядрото на концепта *семејство* са: жената (съпруга и майка), мъжът (съпруг и баща) и техните деца. **Своите** – това са кръвните роднини и тези по сребрена линия. Близо до ядрото са роднините, а в периферията – всички останали: **поколение** – поколение, произхождащо от общ прародител, **роднини** (родители, семейство), изразени с лексемите *род, свои, своица, своещина, роднини, рѡдеи* ‘родственици’, *родители, рѡдица, рѡдка* ‘майка’, *рождѣнье* – ‘дете’, *рагя* – ‘дете’, *родило* – ‘дете’, *рѡжба* ‘дете’, *рождѣнье* – ‘дете’, а също и роднинските термини: *баща, майка, брат, сестра* и др. В семейството на носителите на традиционната българска култура има строга йерархия. Разделите и следващите бракове не се поощряват, освен при смърт на единия от съпрузите. При всеки следващ брак семейните и роднинските отношения се усложняват, като в зависимост от това, чии са децата от предишния съпруг или съпруга, те могат да бъдат *заварени, доведени и природени*.

За заварените и доведените деца (Китанова/Kitanova 2015a: 59–78) се срещат следните названия: *заварени, доведени и природени, пѡсынок, пѡсънѣк, пѡсторок, доведени* (Дупница), *сведени брѡтя, сведени сѣстри* (Западна България), *довѣденик, доведеница* (Севлиево, Троян), *заварен брат, донѣсеник, пѡсынок, пѡсънѣк, пѡсинок* (Геров/Gešov I: 307), *пѡсынче, пѡстрочѣ* (Грубачев/Grubachev 2006: 53). В тези названия откриваме семантиката ‘неистински’, носена от праславянската наставка **рѡ-*, която се среща и в *пѡсторок, пѡйстурек* – ‘неистински баща’. Тази наставка има и значе-

ние ‘под, после’, което носи семантиката на нещо без висока стойност (БЕР/BER 4: 994). И *пàсынок*, и *пàстрок* са термини, които в български език означават псевдородство. В традиционното българско общество семейните отношения се регулират строго. Раждането на дете е събитие с голямо значение – не само за семейството, но и за социума. Когато детето е заченато или родено не по правилата, то се превръща в заплаха за всички и по тази причина обществото предприема предпазни действия, като ограничава неговите социални функции (вж. Китанова/Kitanova 2015б: 31–55). Маргиналността на такива хора е отразена в названията, чрез които се подчертава неприемането, отчуждаването и отхвърлянето на различния. Семантиката на чуждото в названията е изразена по няколко начина:

- Чрез фитоморфен културен код, който по същество е метафоричен пренос (излишна, допълнителна част на растение) – *кòпеле*, *пàсинок*, *пич*, *базелàчко*, *шумник*.
- Чрез значението на префикса *па-*, означаващ ‘неистински’ – *пàсинок*.
- Чрез названия, означаващи друг етнос или друга вяра: *пурде*, *пурòтя*, *цйганче*, *еврèйче*, *турчè*, *погàнче*, *некръсниче*, *некръш*, *латйни*, *èлини*, *жйдове* и др.
- Чрез на названията на митични същества: *àлче*, *змейче*, *каракòнджолче*, *мръснйк*, *мръскълче*, *самодйва*, *цацòглавец*, *вампира̀р*, *вампирджйя*, *святочер* и др.
- По-редки са случаите, при които в номинациите се открива значението ‘накърненост, липса на цялостност’: *лèфтерче*. Накърнеността въобще се оценява много ниско в традиционната българска култура.

При възстановяване на вътрешната форма на тези названия се отбелязват и анализират някои характерни мотивационни признаци: *животно*, *малък*, *лош*, *счупен*, *гол*, *слаб*, *нечист*, *намерен*, *вънишен*, *накърнен* и др. (Китанова/Kitanova 2015а: 62–65; Седакова/Sedakova 2007: 40).

В Речника на българския език лексемата *баща* е отбелязана със следните значения: 1) мъж по отношение на своите деца; 2) мъж, който има деца; 3) родоначалник. В стб. се среща *отъцъ*. Тази дума се среща и в някои диалекти: *вотчина*, *отчина*, *отцовщина* ‘родно място, отечество’.

Като първо значение в Старобългарския речник (CP/SR 2, 2009: 193) за думата *патриарх* е отбелязано ‘родоначалник праотец’, а на стр. 164 четем старшина *отъцъмъ* – ‘родоначалник, праотец’. Етимологията на думата се извежда от гръцкото *патър* – ‘баща’, и *архъ* – ‘първенец, вожд’. Думата *матриарх* със значение ‘родоначалничка, прамайка’ липсва в речниците на българския език, което отново разкрива патрилинейния характер на кръвното родство. В стб. език *отъцъ* означава баща. *отъзна* е ‘родно място, отечество’, а прилагателното *отъчъ* е със значение ‘бащин’. В българския език се срещат словосъчетанията: *бащин дом* (и метонимията *бащино огнище* със значение ‘роден дом’), а също и *бащин край* със значение ‘ро-

ден край'. Прилагателното *бащин* означава 'който принадлежи на баща', а *майчин* – 'който принадлежи на майка' (БТР 1973: 42, 437). Срещат се още *татковина* и *бащиния* за Родина. За *роден език* обаче се употребява словосъчетанието *майчин език*. В българските говори се срещат още: *родител*, *родилен баща*, *пляк*, *тѐйно*, *тати*, *татко*, *балю*, *буба*, *бубайко*, *нѐньо*. Особено показателни от аксиологична гледна точка са *родител* и *родилен баща* със значение 'истински, свой, роден баща'.

Във всички речници на българския език лексемата *майка* има значение 'жена, родила едно или няколко деца' (БТР/ВТР 1973: 435). Това значение е засвидетелствано още в старобългарските *мати*, *матере*, които са със следните значения: 1) майка; 2) източник, начало (СР/SR 1: 843). В Речника на Н. Геров е регистрирано значението 'жена, която има деца' (Геров/Героv III: 53). В БЕР 'жена по отношение на нейните деца' (БЕР/BER 3: 615). Лексемата е славянска **матѣка* с антиципация на мекостта **мајка*. В диалектите се среща *мата* (Гоцеделчевско, Белоградчишко, Царибродско), *пляка* (Смолско, Пирдопско), *нанка* (Плевенско), *родица* (Самоковско), *родка* 'майка'. Лексемата *мащеха* означава 'неистинска майка, втора съпруга на бащата'. В Българския тълковен речник (БТР/ВТР 1973: 447) е отбелязано и значението 'който се отнася враждебно, без грижи и любов'. *Мащеха* вероятно е от **matjexa* > **mat-ies-a*, където *-ies* е суфикс, означаващ сравнителна степен, 'почти майка'. Срещат се още *витрига* (Ново село, Видинско), *повторка* (Ново село, Видинско), *премъжена майка* (Костурско), *памайчима* (Смолянско).

Особено място в българската традиционна култура е отредено на жените, които са родили дете без брак. В архива на Секцията за диалектология и лингвистична география (БДА) се срещат следните названия: *копелана* – 'жена, мома, родила копеле', *копелкѝня*, *курва*, *копелатѝня*; *копеларка* – 'мома, която е родила копеле' (Софийско); *копелана* (Ресен, Търновско). Глаголът *скопеля*, *скопелявам* има значение 'раждам извънбрачно дете' (Тетевен). Лексемата *курва* означава 'развратна жена, проститутка' (БЕР/BER 4: 144). Както се вижда от посочените названия, в традиционната българска култура отношението към модела „дете, родено без брак“ е отрицателно.

Домът е защитеното пространство на семейството. Лексемата *дом* в редица случаи е синоним на *семејство*. Отбелязан е и глаголът *задомявам/задомя се* със значение 'влизам в брачно съжителство, свивам домашно гнездо' и причастията *задомен*, *задомена* (БТР/ВТР 1973: 229), които отвеждат до лексемата *дом* като синоним на *семејство* (Китанова/Kitanova 2013; Китанова/Kitanova 2015).

В Българския етимологичен речник (БЕР/BER 1: 410–411) се среща *дом* – 'къща, жилище', сродно с гръцкото *δόμος*, *домј* и латинското *domus*. Латинската дума *domus* означава дом не като сграда, а като символ на семейството. В последно време се приема, че този термин е правен и соци-

ален, а не строителен. Индоевропейската основа в състава на стр.-инд. *dam patih* и гръцкото *δεσπότης* (**dems-pot-*) означава ‘господин, глава на семейство’. Старата етимология от и.-е. **dem(ə)*- ‘строя’ (гръц. δέμω) вече се отхвърля. Коренът **dem* означава ‘дом, семейство’ (Ernout, Meillet 1951, 1: 326–327; Benveniste 1969, 1: 293–307; Трубачев/Trubachev 1977: 147–176). В Старобългарския речник (СР/SR 1, 1999: 422) лексемата се среща със следните значения: 1. Дом, къща, жилище; 2. Църква, храм. 3. Домочадие челяд, семейство (Зогр. Мар. Асем.).

В речника на Найден Геров се срещат следните значения: 1. Къща, дом; 2. Всичките вкъщи – челяд, семейство; 3. Покъщнина, домакинство (Геров/Герov I: 450).

В Речника на българския език (РБЕ/RBE 1984, 4: 253) се отбелязват следните значения: 1. Сграда или апартамент за живеене на отделно семейство; 2. Покъщнина, домакинство; 3. Семейство, род; 4. Роден кът, Родина. Учреждение или заведение за обществени нужди. Среща се и наречието *домà* със значение ‘при семейството си’.

При Найден Геров значението ‘семейство’ за дом е второ, а в Речника на българския език и в Старобългарския речник – трето. Но това значение на лексемата *дом* се открива във всички посочени тълковни речници.

Лексикографските данни свидетелстват за това, че в български лексемите *дом* и *семейство* могат да бъдат и синоними (Китанова/Kitanova 2013). Според Мирча Елиаде къщата е гнездо“; което предполага стада, деца и огнище и е символ на семейния, социалния и икономическия свят (Елиаде/Eliade 1998). Метафората *гнездо* се среща и в български в словосъчетанието *свиха гнездо* със значение ‘създадох семейство’.

Интересни резултати представят проведените през 2015 г. 100 асоциативни анкети с въпрос „Какво за вас е семейството“. Наблюдават се следните резултати:

- мъж и жена с техните деца и възрастните им родители – 76;
- хора, които са свързани кръвно – 63;
- мъж и жена, които са сключили брак – 54;
- хора, които живеят заедно под един покрив – 38;
- хора, които се обичат – 3.

В Българския асоциативен речник (БАР/BAР 2003) на първо място като асоциация на думата *семейство* е поставена думата *дом*; думата *дом* най-често се асоциира с думата *къща*. Това не отговаря на резултатите от проведените през 2015 г. анкети, в които се наблюдават следните асоциации на *дом*: любов – 78; семейство – 60; майка – 60; баща – 20; сестра и брат – по 27; баба – 45; дядо – 33.

Изводи

Семейството в българската традиционна култура е високо ценено. То е

основно социално ядро, свързано с родовата памет и с начина на живот, отделено и защитено от пространството на дома. Семейството не е семейство без свой дом, а домът престава да е дом, ако липсват хората, свързани с любов, разбиране, деца и обща грижа за тях. Интересно е, че в повечето славянски езици концептът СЕМЕЙСТВО е представен посредством лексемите, репрезентиращи неговите членове. Неслучайно самата лексема липсва в една част от разгледаните речници.

При анализа на посочените лексеми се откриват опозициите *свой – чужд, вътрешен – външен, близък – далечен, мъжки – женски*.

Семейството в аксиологичен и културен аспект е експликация на система от ценности. Като социално ядро то е свързано с паметта, традициите и начина на живот. В семейството всички са обвързани емоционално и чрез роднински отношения. Основен стожер на семейството е мъжът – *стопанин* или *домакин*. Жената е духът на семейството. Основната ѝ роля е свързана с отглеждането и възпитанието на децата.

ЛИТЕРАТУРА

- БАР 2003: *Балтова, П., А. Ефтимова, А. Липовска, К. Петрова*. Български асоциативен речник. Прав и обратен. София, УИ „Св. Климент Охридски“.
- БЕР: *Български етимологичен речник*. Т. 1–. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1971–.
- БТР 1973: *Андрейчин, Л., Л. Георгиев, Ст. Илчев, И. Леков, Н. Костов, Ст. Стойков, Цв. Тодоров*. Български тълковен речник. София, Наука и изкуство.
- Валеева 2010: *Валеева, Д.* Репрезентация концепта дом в русской языковой картине мира. Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Казань.
- Виноградова 2015: *Виноградова, Л. Н.* Концептуализация понятий „добра“ и „зла“ в малых фольклорных жанрах (Благопожелания и проклятия как аксиологические тексты) – В: Категория оценки и система ценностей в языке и культуре. Отв. ред С. М. Толстая. Москва, с. 53–80.
- Геров 1975–1978: *Геров, Н.* Речник на българския език. Т. I–V. Фототипно издание. София, Български писател.
- Елиаде 1998: Елиаде, М. Сакралното и профанното. София, „Хемус“, електронна версия: <<http://chitanka.info/book/1736>>.
- Китанова 2009а: *Китанова, М.* Концептът жена в българските и руските пословици и поговорки. – Български език, LVI, № 2, с. 46–55.
- Китанова 2009б: *Китанова, М.* Отношенията между родители и деца според българските пословици. – Българска реч, XV, № 1–2, с. 81–88.
- Китанова 2009в: *Китанова, М.* Материали к словарю болгарских терминов родства. – В: Категория родства в языке и культуре. Москва, с. 279–303.
- Китанова 2010: *Китанова, М.* Семья и ее ценности в болгарских пословицах и поговорках. – В: Славянский мир в третьем тысячелетии (Славянские на-

- роды – векторы взаимодействия в Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европе). Москва, с. 432–454.
- Китанова 2013: *Китанова, М.* Свой за чуждите и чужд за своите. Варна, Liter-net.
- Китанова 2015а: *Китанова, М.* Род, семья и дом в болгарской культуре и языке. Saarbrücken, LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Китанова 2015б: *Китанова, М.* Дети с особым статусом в болгарской традиционной семье: анализ номинаций в свете оппозиции „свой – чужой“. – Научный диалог, № 9 (45), с. 31–54.
- Маслова 2006: *Маслова, В. А.* Введение в когнитивную лингвистику. Москва, Флинта: Наука.
- Младенов, Радева, Холиолчев 2012: *Младенов, М., Л. Радева, Хр. Холиолчев.* Българска семейно-родова лексика. Енциклопедичен речник. София.
- Ожегов 1986: *Ожегов, С. И.* Толковый словарь русского языка. Москва.
- РБЕ 1984: Речник на българския език. Том 4. София, АИ „Проф. М. Дринов“.
- Руднев 1997: *Руднев, В. П.* Словарь культуры XX века. Москва, АГРАФ.
- СД 2004: *Славянские древности.* Этнолингвистический словарь. Том 3. Москва.
- СД 2009: *Славянские древности.* Этнолингвистический словарь. Том 4. Москва.
- Седакова 2007: *Седакова, И. А.* Балканские мотивы в языке и культуре болгар. Родинный. Текст. Москва, Издательство „Индрик“.
- СР 1 1999: *Старобългарски речник.* Том 1. София, Издательство „Валентин Траянов“.
- СР 2 2009: *Старобългарски речник.* Том 2. София, Издательство „Валентин Траянов“.
- Толстая 2009: *Толстая, С. М.* Категория родства в этнолингвистической перспективе. – В: Категория родства в языке и культуре. Москва, с. 7–23.
- Трубачев 1977: *Трубачев, О. Н.* Этимологический словарь славянских языков. Том IV. Москва, Издательство „Наука“.
- Трубачев 2006: *Трубачев, О. Н.* История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. Москва.
- Фасмер 1987: *Фасмер, М.* Этимологический словарь русского языка. Том 3. Москва.
- Benveniste 1969: *Benveniste, E.* Le vocabulaire des institutions indoeuropéennes. I. Economie, parenté, société. Paris, Berneker.
- Ernout, Meillet 1951: *Ernout A., A. Meillet.* Dictionnaire étymologique de la langue latine. 3-ème éd., t. 1. Paris.

REFERENCES

- BAR 2003: *Baltova, P., A. Eftimova, A. Lipovska, K. Petrova.* Balgarski asotsiativen rechnik. Prav i obraten [A Bulgarian Associative Dictionary. Standard and reverse]. Sofia, UI „Sv. Kliment Ohrodski“.

- BER: *Balgarski etimologichen rechnik* [Bulgarian Etymological Dictionary]. Vol. 1. Sofia, Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 1971–.
- BTR 1973: *Andrejchin L., L. Georgiev, St. Ilchev, I. Lekov, St. Stoikov, Tsv. Todorov*. Balgarski talkoven rechnik [Bulgarian Explanatory Dictionary]. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Eliade 1998: *Eliade, M.* Sakralnoto i profannoto [Sacral and Profane]. Sofia, „Hemus“, elektronna veria: <<http://chitanka.info/book/1736>>.
- Fasmer 1987: *Fasmer, M.* Etimologicheskii slovar' russkogo jazyka [Etymological Dictionary of the Russian Language]. Vol. 3. Moskva.
- Gerov: *Gerov, N.* Rechnik na balgarskiya ezik [Dictionary of the Bulgarian Language]. Vol. I–V. Fototipno izdanie. Sofia, Balgarski pisatel, 1975–1978.
- Kitanova 2009a: *Kitanova, M.* Kontseptat zhena v balgarskite i ruskite poslovitsi i pogovorki [The Concept of ‘Woman’ in Bulgarian and Russian Proverbs]. – *Balgarski ezik*, LVI, № 2, 46–55.
- Kitanova 2009b: *Kitanova, M.* Otnosheniata mezhdu roditeli i detsa spored balgarskite poslovitsi [Relations between Parents and Children According to Bulgarian Proverbs]. – *Balgarska rech*, XV, № 1–2, s. 81–88.
- Kitanova 2009v: *Kitanova, M.* Materialy k slovari bulgarskikh terminov rodstva [Materials to the Dictionary of Bulgarian Kinship Terms]. – In: *Kategoriia rodstva v iazyke i cul'ture*. Moskva, s. 279–303.
- Kitanova 2010: *Kitanova, M.* Sem'ia i ee tsennosti v bulgarskikh poslovitsakh i pogovorkakh. – In: *Slavianskii mir v tret'em tysiacheletii* (Slavianskie narody – vektory vzaimodeistviia v Central'noi, Vostochnoi i Jugo-Vostochnoi Evrope), Moskva, c. 432–454.
- Kitanova 2013: *Kitanova, M.* Svoy za chuzhdite i chuzhd za svoite [One of their Own for Strangers, a Stranger for his Own]. Varna, Linternet.
- Kitanova 2015a: *Kitanova, M.* Rog, sem'a i dom v bulgarskoi cul'ture i iazyke [Kin, Family and Home in Bulgarian Culture and Language]. Saarbrücken, LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Kitanova 2015b: *Kitanova, M.* Deti s osobym statutom v bulgarskoi traditsionnoi sem'e: analiz nominatsii v svete oppozitsii „svoi – chuzhdoi“ [Children with Special Status in the Bulgarian Traditional Family: an Analysis of Designations in the Light of the Opposition “One’s Own – Foreign”]. *Nauchnyi dialog*, № 9, (45), s. 31–54.
- Maslova 2006: *Maslova, V. A.* Vvedenie v kognitivnuiu lingvistiku [Introduction to Cognitive Linguistics]. Moskva, Flinta: Nauka.
- Mladenov, Radeva, Holiolchev 2012: *Mladenov, M., L. Radeva, Hr. Holiolchev*. Balgarska semeinorodova leksika. Entsiklopedichen rechnik. [Bulgarian Family-related Vocabulary. An Encyclopedic Dictionary]. Sofia.
- Ozhegov 1986: *Ozhegov, S. I.* Tolkovoi slovar' russkogo iazyka [Explanatory Dictionary of the Russian Language]. Moskva.
- RBE 1984: *Rechnik na balgarskia ezik* [Dictionary of the Bulgarian Language]. Tom 4. Sofia, AI “Prof. M. Drinov”.

- Rudnev 1997: *Rudnev, V. P. Slovar' kul'tury XX veka* [Dictionary of 20th Century Russian Culture]. Moskva, AGRAF.
- SD 2004: *Slavianskie drevnosti. Etnolingvističeskii slovar'* [Slavic Antiquities. An Ethnolinguistic Dictionary]. Vol. 3. Moskva.
- SD 2009: *Slavianskie drevnosti. Etnolingvističeskii slovar'* [Slavic Antiquities. An Ethnolinguistic Dictionary]. Vol. 4. Moskva.
- Sedakova 2007: *Sedakova, I. A. Balkanskiye motivy v iazyke i kul'ture bolgar. Rodinnyi. Tekst.* Moskva, Izdatelstvo „Indrik“.
- SR 1 1999: *Starobalgarski rechnik* [Old Church Slavonic Dictionary]. Vol. 1. Sofia, Izdatelstvo “Valentin Trayanov”.
- SR 2 2009: *Starobalgarski rechnik* [Old Church Slavonic Dictionary]. Vol. 2. Sofia, Izdatelstvo “Valentin Trayanov”.
- Tolstaia 2009: *Tolstaia, S. M. Kategoriiia rodstva v iazyke i kul'ture* [The Category of Ethnic and Linguistic Kinship]. Moskva, 7–23.
- Trubachev 1977: *Trubachev, O. N. Etimologičeskii slovar' russkogo iazyka* [Etymological Dictionary of the Slavic Languages]. Vol. IV. Izdatelstvo “Nayka”, Moskva.
- Trubachev 2006: *Trubachev, O. N. Istoriia slavianskikh terminov rodstva i nekotorykh drevneishikh terminov obshtestvennogo stroia* [A History of Slavic Kinship Terms and some of the most Ancient Social System Terms]. Moskva.
- Valeeva 2010: *Valeeva, D. Reprezentatsia kontsepta dom v russkoi iazykovoi kartine mira* [Representation of the Concept of ‘House’ in the Russian Linguistic Picture of the World]. Avtoreferat na soiskanii uchonoj stepeni kandidat filologikh nauk. Kazan.
- Vinogradova 2015: *Vinogradova L. N. Konceptualizaciia ponjatii „dobra“ i „zla“ v malykh fol'klornykh zhanrah (Blagopozhelaniia i proklatiia kak aksiologičeskie teksty)* [Conceptualisation of the Concepts of ‘Good’ and ‘Evil’ in the Small Folk Genres (Wishes and Curses as Axiological Texts)]. – In: *Kategoriiia otsenki i sistema tsennostei v iazyke i kul'ture*. Otv. red. S. M. Tolstaia. Moskva, s. 53–80.

ИЗТОЧНИЦИ / SOURCES

- Архив на Секцията за българска диалектология и лингвистична география при Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН [Arhiv na Sektsiyata za balgarska dialektologiya i lingvistichna geografiya, Institut za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“ – BAN].
- Архив на Секцията за етнолингвистика при Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН [Arhiv na Sektsiyata za etnolingvistika, Institut za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“ – BAN].
- Архив на идеографски речник при СУ „Св. Климент Охридски“ [Arhiv na ideografski rechnik, SU „Sv. Kleiment Ohridski“].

РЕЗЮМЕ

В статията се анализират лексикални единици, представящи концепта СЕМЕЙСТВО в българския език и култура като фрагмент от българската езикова картина на света. Основна цел на тази работа е да се изведат аксиологичните особености, характерни за българския език и култура, които се откриват в лексико-семантичните експликации на концепта СЕМЕЙСТВО.

Ключови думи: концепт, семейство, езикова картина на света, аксиология

✉ Проф. д-р Мария Китанова

Секция за етнолингвистика

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Prof. Mariya Kitanova, PhD*

Department of Ethnolinguistics

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria